
DOSARELE DE ARHIVĂ – SURSE DE STUDIERE A ORFEVRĂRIEI BISERICEȘTI

Liliana Condraticova

În eforturile concentrate din ultimii ani ale cercetătorilor din domeniul istoriei și artelor vizuale se înscrie și atenția sporită acordată dosarelor de arhivă, care vin să întregescă tabloul evoluției orfevrăriei și feroneriei. Dosarele concentrate atât în fondurile arhivelor naționale (Arhiva Națională a Republicii Moldova, Arhiva Organizațiilor social-politice a Republicii Moldova), cât și în fondurile arhivelor din regiunile limitrofe, prezintă cele mai veridice surse de documentare, analiza lor fiind indispensabilă pentru ca investigația noastră să ocupe locul pe care îl merită în spațiul cercetării prelucrării artistice a metalului. Cronologic, documentele accesibile pentru analiză, au fost împărțite în:

1) *surse de documentare din perioada țaristă* în care, de regulă, este reflectat istoricul unor lăcașe de cult și, eventual, un inventar (*izvod*) al averii, inclusiv obiecte de metale nobile și comune, ferecături de cărți și icoane, veșminte brodate cu fir de argint, mitre, cununi etc. Din Registrul Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău pentru anul 1905, din raportul cu nr. 945 al protopopului pr. Alexandru Baltaga, aflăm că nobila Nadejda Cupcea a procurat din banii săi, pentru biserica Sf. Nicolae din satul Săseni, o icoană cu chipul Maicii Domnului, cu tot cu candelă, analoi și un sfeșnic, la un preț de 200 de ruble, pentru care fapt a fost răsplătită cu o *gramotă* arhierescă¹. Din raportul aceluiași protopop Baltaga aflăm despre unii ctitori ai bisericii Înălțarea din satul Meleşeni, care au donat podoabe de cult: consilierul Vasili Zâkov – o pereche de cununi la prețul de 35 de ruble, și o pereche de sfeșnice, câte 15 ruble fiecare; nobilul Petru Șabelski a înnoit ferecătura Sfintei Evanghelii, cu copertă de catifea, ferecătura de argint, la un preț de 10 de ruble. De la nobila Ana Kasatkina au intrat în patrimoniul bisericii un epitrahil de 12 ruble, steaguri bisericesti a câte 85 de ruble și o cădelniță de argint cu titlul 84.

¹ ANRM, F. 208, inv. 1, d. 188, f. 1285.

Văduva psalmierului Maria Vârlan a donat icoana cu chipul Mântuitorului, la prețul de 25 de ruble.

2) *dosare din perioada interbelică și din anii celui de-al Doilea Război Mondial*, care vin să exemplifice schimbările ce au avut loc în administrarea și orânduirea ecleziastică. Vom argumenta prin *Foaia de inventar* (partida nr. VII) a mănăstirii Căpriana, întocmită la inventarierea averii din anul 1942. În listă au fost incluse diverse obiecte, cantitatea și valoarea lor estimativă: cinci cruci de metal (60 000 de lei), trei potire (3 000 de lei), două discuri (1 500 de lei), două steluțe de argint (1 000 de lei), patru sfeșnice mici (2 000 de lei) și 14 sfeșnice mari (24 000 de lei), șapte cădelnițe (7 000 de lei), două mitre (20 000 de lei) etc. (Eșanu et al. 2003, 311-318).

3) *dosare din perioada sovietică*, care reflectă situația la momentul lichidării unei comunități monahale sau închiderea bisericii, toată averea fiind trecută în liste de inventariere, indicându-se denumirea, cantitatea și prețul. Ponderele acestor dosare crește odată cu furnizarea unor date inedite privind perioada confecționării obiectului, locul, cantitatea, gradul de uzură, valoarea estimativă etc., completate în rare cazuri și de o descriere lapidară. Soarta podoabelor, icoanelor, cărților, clopotelor trecute în asemenea *Liste de inventariere* rămâne în dese cazuri și astăzi incertă. După *perestroika gorbaciovistă*, atenția autorităților se îndreaptă spre biserici doar în calitate de clădiri, care au fost adaptate pentru funcționarea muzeelor Ținutului Natal, sau selectarea pieselor de cult pentru completarea colecțiilor muzeale. În anii 1985-1987, în timpul așa-numitei „inventarii a patrimoniului bisericesc”, în bisericile care au rezistat în campania antireligioasă din primele decenii postbelice și prin lăcașele de cult închise, au fost trimise grupuri de muzeografi, specialiști în domeniul artei ș.a., în atribuțiile cărora a intrat catalogarea pieselor de cult din cadrul bisericilor, cele mai valoroase fiind trecute în custodia Muze-

ului Ateismului din Chișinău și a Muzeului de Stat de Arte Plastice din RSS Moldovenească (actualmente Muzeul Național de Artă al Moldovei). Inventarierea și colectarea obiectelor a fost efectuată în majoritatea lăcașelor de cult. Astfel, conform *Listei exponatelor* din 26 martie 1986, specialiștii de la Secția Artă Medievală a Muzeului de Arte Plastice au colectat numai din biserica Sf. Gheorghe și biserica Adormirea de la mănăstirea Căpriana un *semisfeșnic* (secolul al XIX-lea, bronz, alama, oțel, tehnică de lucru: turnare, forjare, dimensiuni: 163×118 cm), un *sfeșnic* (secolul al XIX-lea, oțel, bronz, tehnică de lucru: forjare, turnare), un *felinar de tinichea* (secolul al XIX-lea, tehnică de lucru: forjare, filigranare) ș.a. (Eșanu et al. 2003, 349-351). Dacă e să comparăm fișele de inventariere din anii 1980, ele sunt mai ample și detaliate decât listele din perioada imediat postbelică. Deja atestăm unele informații lapidare cu referință la perioada de confecționare a obiectului de cult, dimensiunile, tehnicile de lucru și materiile prime, fapt care permite extinderea calitativă a studiului orfevrăriei și feroneriei de cult.

Totodată, cercetarea de mai mulți ani a istoriei și artei bijuteriilor a condus spre o compartimentare tematică a dosarelor, clasificate în funcție de problematica abordată în câteva grupuri distincte. O pondere deosebită dețin diverse *dispoziții, acte normative, legi* etc., care reglementează activitatea bijuteriilor în anumite limite temporale și spațiale, funcționarea atelierelor și modalitatea obținerii permisului (prototipul licenței) de profesare a meseriei de prelucrare a metalelor. În această ordine de idei se înscriu dispozițiile Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău privind interzicerea confecționării podoabelor de cult din metale comune și folosirea argintului cu titlu 84 ș.a. (Condraticova 2011, 193-202). Actele normative privind folosirea metalelor nobile sau comune în domeniul confecționării podoabelor au constituit temelia evoluției în linie ascendentă a domeniului. Plumbul, alături de staniu și cositor, era folosit la cumpăna secolelor XVIII-XIX pentru realizarea vaselor de cult uzuale în bisericile din spațiul românesc, din Ucraina, Polonia, Rusia țaristă. Interzicerea folosirii în țările europene a plumbului, altor metale grele, toxice, se înscrie în politica autorităților privind reglementarea activității meșterilor, folosirea materiilor prime de calitate, dar și grija pentru sănătatea persoanelor care contactează nemijlocit, de exemplu, cu piesele realizate din plumb – un metal greu, de culoare

gri-argintie, dăunător pentru oameni (intoxicația se cunoaște ca *saturnism*). Tot la capitolul acte normative și dispoziții remarcăm faptul că eventualele lucrări în cadrul bisericilor erau coordonate în mod obligatoriu cu autoritățile ecleziastice. Astfel, instalarea unui gard și a porții de acces de fier la biserica din satul Sireți a fost permisă conform deciziei Consistoriului Duhovnicesc cu nr. 845 din 23 iunie 1904². Totodată, starețul mănăstirii Hârjauca a întocmit cu meșterul Eftimie Prohorencu din Chișinău un acord privind înlocuirea scării de lemn din clopotniță pe o scară turnată din fontă, moment care indică realizarea pieselor de feronerie într-un atelier specializat din Chișinău, prezența meșterilor care cunoșteau prelucrarea artistică a metalului.

Aparte pot fi compartimentate *izvoadele, condițiile, registrele* etc. care țin de inventarierea generală sau parțială a averii mobile și imobile. Deși în majoritatea cazurilor în documente prevalează însemnările de tipul „cu podoabe este îndesulată”, menționăm în mod deosebit ponderea *izvoadelor* întocmite la numirea unui nou stareț al mănăstirii (dosarele mănăstirilor Noul Neamț, Dobrușa, Japca etc.) sau paroh al bisericii. Valoarea lor este semnificativă, din moment ce înregistrează toate informațiile privind construcțiile bisericesti, podoabele, vasele și veșmintele bisericesti, cărțile din biblioteca lăcașului, inventarul atelierelor, pământurile etc. Deopotrivă cu informațiile la capitolul averea mănăstirilor, găsim și notițe privind reparația unor cădelnițe la atelierul Arhiepiscopiei din or. Bălți, caz documentat la mănăstirea Bocancea, care confirmă existența în Basarabia interbelică a atelierelor și meșterilor care profesau confecționarea/reparația obiectelor de cult (Condraticova 2013a, 136-147). În continuarea subiectului, menționăm că pentru a evalua pagubele aduse de prima ocupație sovietică a Basarabiei, autoritățile române au dispus în anii 1941-1942 să fie inventariate majoritatea bisericilor, informațiile obținute fiind de un real ajutor în întregirea tabloului evoluției orfevrăriei ecleziastice.

O deosebită importanță este acordată dosarelor de arhivă care conțin informații cu caracter *personal*, fiind inserate note, schițe, fotografii și originalele documentelor, date necesare despre viața și activitatea unor bijutieri, argintari, fierari ș.a.,

² ANRM, F. 208, inv. 1, d. 188, f. 364.

care reprezintă un capitol semnificativ în cercetarea inițiată de noi și permite realizarea unei priviri panoramice privind opera măștrilor care au profesat în diferite timpuri prelucrarea artistică a metalului. La etapa actuală de cercetare, avem documentate câteva dosare care reflectă acest subiect, și anume dosarul privind activitatea în primele decenii ale secolului al XIX-lea a argintarului din orașul Uman, Ucraina, evreul Berg Leiba Ițcovici (Condraticova 2013b, 149-156), dosarul lui David Bein care a obținut la Chișinău, în 1913, certificatul de bijutier în urma susținerii examenului de calificare (Condraticova 2011-2012, 165-172) ș.a.

Dosarele din arhiva Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova (UAP) au servit drept bază sursologică a unui studiu amplu dedicat operei celui mai renumit bijutier din spațiul nostru, Alexei Marco. De asemenea, pe baza dosarelor din arhiva UAP este descrisă creația măștrilor Lidia Boico, Gheorghe Cojușnean, Vasili Șokin ș.a. De un ajutor substanțial sunt materialele din arhiva curentă a Uzinei de bijuterii „Giuvaier” din Chișinău, arhivele personale ale bijutierilor și ale familiilor acestora (de exemplu, Daria Grabco, sora mai mică a lui Alexei Marco, recent ne-a pus la dispoziție documente și material plastic inedit din arhiva personală) ș.a.

Un loc aparte posedă *documentele din arhivele străine*, în care este oglindit acest domeniu. În acest context vom aminti de unele materiale păstrate la arhiva din București, făcute publice recent de către cercetătorul Vadim Guzun (Guzun 2012, 463-464). Cu permisiunea autorului monografiei, vom prezenta doar câteva date informative privind situația în domeniul orfevrăriei de cult. Conform documentului cu nr. 216, Inspectoratul General de Siguranță al Basarabiei, în adresarea către directorul general al Poliției și Siguranței Generale cu nr. 8383 din 14 mai 1922, a prezentat o notă informativă referitoare la situația din Rusia sovietică, în care se menționa următoarele: „Sovietele au decretat confiscarea obiectelor prețioase de prin biserici și sinagogi. În ziua de 7 mai s-a confiscat, în Tiraspol, de la Sinagoga „Poalei Tedek”, o coroană de argint aurită și alte obiecte de argint, de la Sinagoga „Stulea” – o ceașcă cu farfurie de argint și alte obiecte, de la casa de rugăciuni „Granovski” – sfeșnice și alte obiecte, de la Sinagoga Nouă – o coroană de argint, de cinci funturi, de la Sinagoga Mare – diferite obiecte, de la casa de rugăciuni „Bes Gamendraș” – două co-

roane de argint ș.a., de la Sinagoga „Steimberg” – diverse obiecte de argint, de la Sinagoga „Valter” – o coroană de argint ș.a. De la toate aceste sinagogi s-a confiscat, în total, 1 pud 13 funturi și 4½ zolotnici de argint. De la bisericile din Tiraspol s-au confiscat încă 7 puduri de argint. De la bisericile din Odesa s-au confiscat 100 funturi de aur și de la sinagogi – 27 puduri de argint. La perchezițiile ce s-au făcut ulterior s-au găsit diverse obiecte ascunse pe la preoți, care întrec cu mult cantitatea de aur găsită la biserici”.

În anii 1922-1924, în regiunile din stânga Nistrului, la fel în Ucraina și Belarus, era în desfășurare campania de lichidare a bisericilor. Resursele financiare câștigate din vânzarea podoabelor de cult din metale prețioase erau folosite în lupta aprigă cu „dușmanii revoluției” și pentru „salvarea programului alimentară din URSS”. În așa fel, în Ucraina și RASSM, inventarierea lăcașelor de cult și confiscarea patrimoniului sub faimoasa lozincă a ideologilor de partid sovietici „в помощь голодающему Поволжью”, a fost declanșată cu câteva decenii înainte de campania de lichidare a mănăstirilor și închiderea bisericilor din RSSM, având un impact distrugător și pentru biserică, și pentru patrimoniul țării, parte componentă a căruia sunt podoabele și veșmintele prețioase. Subiectul în cauză a găsit o largă reflectare în istoriografia națională de după 1991. Un rol aparte ocupă și publicațiile cercetătorilor ucraineni axate pe studiul dosarelor de arhivă care se referă nemijlocit la confiscarea podoabelor prețioase din bisericile din Ucraina în anii 1920 (Станицина 2009, 4-16). Cercetările autoarei au permis, pe baza dosarelor din arhiva Institutului de Arheologie al Academiei de Științe a Ucrainei, să afirme cu certitudine că numai vinderea podoabelor de la câteva biserici din or. Kiev deja permitea procurarea și îndestularea cu produse alimentare a regiunilor Povoljiei afectate de foamete. Bisericile și mănăstirile ucrainene și transnistrene au avut de suferit enorm de pe urma inventarierilor duble, din anii 1922-1924 și din perioada postbelică, care au redus considerabil din sursele care stau la temelia cercetării orfevrăriei de cult. În aceste împrejurări au dispărut sute de podoabe de cult, ferecături de icoane și cărți sfinte, vase bisericești, veșminte, dovada existenței lor fiind doar dosarele de arhivă, la care se face apel după posibilitate.

Plecând de la cele menționate anterior, demersul nostru are ca finalitate determinarea locului do-

sarelor de arhivă în studierea orfevrăriei, din care rațiune din lista dosarelor disponibile la acest capitol au fost selectate câteva documente, care vin să exemplifice situația privind podoabele de cult și veșmintele bisericești, fără a detalia istoricul lăcașelor, alta fiind intenția noastră. Totodată, pentru întregirea tabloului și prezentarea podoabei bisericii în toată complexitatea ei, compararea prețurilor la diferite piese de cult, am inclus în textul studiului și informații cu referință la cărțile, icoanele, și veșmintele incluse în listele de inventariere.

Listele de inventariere ale bisericilor din RSS Moldovenească din perioada postbelică au furnizat valoroase informații privind podoabele și vasele bisericești, veșmintele ș.a. În rapoartele de inventariere găsim date referitoare la cantitatea de obiecte, prețul lor estimativ (în funcție de metalul sau țesătura folosite și nu valoarea istorico-artistică), sporadic datarea cronologică și materiile prime de confecționare.

În arealul cercetărilor noastre au ajuns dosare care cuprind geografic întreg spațiul actual al Republicii Moldova: în Chișinău – biserica cu hramul Sf. Gheorghe, în centru – biserica Sf. Nicolae din satul Sireți, raionul Strășeni. Cât privește nordul țării, au fost analizate listele de inventariere a catedralei din orașul Bălți și biserica din satul Cucuieți, Râșcani; iar sudul republicii este reprezentat prin inventarul bisericii Sf. Nicolae din satul Antonovca, raionul Ștefan Vodă.

La 1 decembrie 1945 averea bisericii Sf. Gheorghe din or. Chișinău cuprindea numeroase obiecte, în lista de inventariere fiind menționată materia primă de confecționare și cantitatea obiectelor documentate la biserică³. Printre veșmintele bisericești vom menționa un antimis, 16 acoperăminte pentru masă, patru rânduri de veșminte pentru pristol, din brocart, două rânduri de veșminte pentru altar, de brocart, două perdele vechi de mătase, un giulgiu mare, vechi, de catifea, un giulgiu mic de in, 40 de ștergare, 10 acoperăminte pentru sfeșnice, 13 acoperăminte vechi pentru analoieri, 12 covoare mari, vechi, 13 covoare mici, 13 rânduri de veșminte preoțești, vechi, din brocart colorată, două stihare vechi, diaconești, două stihare vechi, pentru copii, șapte veșminte vechi, trei acoperăminte vechi pentru giulgiu, două aco-

perăminte vechi pentru pristol, veșmintele fiind păstrate într-un dulap special, vechi.

La 25 ianuarie 1946 a fost efectuată o nouă inventariere a bisericii Sf. Gheorghe, și întrucât în listă au fost repertoriate detaliat toate compartimentele, vom utiliza ca sursă de cercetare a orfevrăriei de cult anume acest repertoriu (Кондратикова 2012, 302-307). Potrivit datelor din ianuarie 1946, în altarul bisericii au fost documentate un pristol de lemn, vechi, cu acoperământ; o cruce de metal și una de argint; două *Evanghelii* în slavonă, cu ferecătură de metal, și o *Evanghelie* în limba română; un antimis; două acoperăminte de mătase, albastru și roșu; două sfeșnice de argint; un chivot de metal și un tabernacol de argint; semisveșnic de metal pentru pristol; un analoi vechi de lemn și un acoperământ de brocart pentru analoi; un jertfelnic vechi de lemn, cu acoperământ vechi de brocart și de bumbac; acoperământ ajutat pentru pristol; un sfeșnic de metal; o cruce de metal; o cruce cu suport, de metal; un potir de argint; un discos de metal; două sulite de metal; o lingură de argint; o steluță de argint; o pereche de mânecute verzi; vas pentru mir (smirnă) de metal; icoana cu chipul celor Trei Ierarhi; icoana cu chipul Maicii Domnului, în chivot de lemn și icoana Schimbarea la față, în chivot de metal; o candelă și o cădelniță de metal; o cădelniță de argint; icoana Învierea Domnului și icoana cu chipul Maicii Domnului, ambele pe pânză; icoane cu chipul Mântuitorului și al Maicii Domnului, pe lemn; icoana Mântuitorului, pe lemn, în ramă; 18 icoane de procesiune, vechi, de lemn; icoana cu moaștele Sf. Sava; un sfeșnic (*tricher*) de metal; o pereche de cununi de metal; două camilafce de catifea; *zavese* pentru Ușile Împărătești, vechi, de mătase roșie; *zavese* pentru Ușile Împărătești, de mătase; șase covoare mari; un rând de veșminte preoțești ș.a.

În mod special ne vom opri la descrierea iconostasului, dosarul de arhivă prezentând în detalii fiecare piesă. Iconostasul era de lemn, în trei registre. Au fost trecute pe listă patru policandre de metal, suspendate; șase candelă; un suport pentru trei candelă (care nu a fost documentat în timpul inventarierii din decembrie 1945); un analoi de lemn și acoperământul său de brocart; două sfeșnice; două covoare vechi de lână.

Partea dreapta a iconostasului includea un cliros de lemn; icoana cu chipul Mântuitorului, în

³ ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 2, 46 file.

ramă de lemn; icoana cu chipul Sf. Pantelimon, în chivot; candelă de metal; sfeșnice de metal cu acoperământ alb; patru analoieri de lemn, cu icoana Mântuitorului; veșminte roșii de brocart; un acoperământ roz, de mătase; icoana cu chipul Sf. Gheorghe Învingătorul, icoana cu chipul Sf. Maria Magdalena, icoana Ioan Gură de Aur, icoana Tuturor Sfinților, icoana Trei Ierarhi, icoana cu chipul Sf. Ana de la Kașin, icoana cu chipul Sf. Varvara și una cu chipul Sf. Serafim, icoana cu chipul Sf. Serafim și icoana Adormirea Maicii Domnului – toate icoanele plasate în chivote de lemn; trei sfeșnice de metal, de procesiune; opt icoane vechi. Dosarul analizat ne readuce în atmosfera perioadei, prezentând fiecare icoană cu piesele necesare: candelă, sfeșnic, ștergar.

În partea stângă a bisericii erau două clirosuri cu două scaune, și respectiv seturile complete (candelă, sfeșnic, ștergar, șervețel, analoi cu chipul Maicii Domnului, acoperăminte de mătase roz sau brocart roșu etc.) pentru fiecare icoană aflată pe această parte a iconostasului. Au fost documentate icoana cu scena Răstignirii; icoana cu chipul M. Mc. Varvara și icoana Învierea Domnului, toate în chivote de lemn; icoana cu chipul Maicii Domnului; icoana Maica Domnului Îndurerată, cu cinci candelă; icoana cu chipul Sf. Constantin, cu două sfeșnice; o icoană cu chipul Maicii Domnului Îndurerată, o litografie, care nu a fost documentată în timpul inventarierii din decembrie 1945: icoana Sf. Trifan, icoana Simbolul Credinței, icoana Sf. Arh. Mihail, icoana cu chipul Sf. Ap. Petru și Pavel, icoana Soborul Sfinților, icoana cu chipul Mântuitorului, icoana cu chipul Sf. Nicolae, toate în chivote de lemn; la fel patru icoane vechi de lemn, o cristelniță de metal.

Interiorul bisericii, naosul, a fost la fel bogat înfrumusețat, fiind înregistrate două steaguri de metal, două steaguri de brocart, două policandre de metal mici și un policandru mare, șase cruci mari de lemn, două steaguri simple, două sfeșnice de metal, cu acoperăminte albe, cinci covoare vechi de lână, șase scaune de lemn, o prosforniță ș.a.

Strana bisericii avea la acea vreme de trei mese de lemn, cinci pupitre pentru note (neincluse în lista din 1945), o bibliotecă. În gropnița bisericii se păstrau o *gropniță* de lemn pentru giulgiu; un acoperământ alb de pistol, de brocart; un acoperământ de catifea neagră; două stihare pentru copii din catifea verde; două feloane de catifea ne-

gră; un acoperământ de catifea; un acoperământ de catifea pentru giulgiu; *zavese* pentru Ușile Împărătești; acoperământ pentru răposăți; acoperământ pentru jertfelnic; trei acoperăminte pentru potir, din catifea neagră; zece acoperăminte pentru analoi de brocart și tot atâtea pentru pistol; felon și epitrahil vechi; acoperământ de catifea albă pentru gropniță.

Într-o ladă de lemn din biserica Sf. Gheorghe se păstrau un sfeșnic de metal, de mână; un potir mare de argint și unul mic de metal; două lingurițe de argint; un disc mare de argint și unul mic de metal; o *Evanghelie* mare în limba română, cu ferecătură de metal; două *Evanghelii* mici în limba rusă și română, cu ferecături metalice; două rânduri de veșminte pascale, din brocart alb; o cruce de mână, de argint; două mânecute de brocart alb, pascale. În camera clopotelor au fost documentate șase clopote de aramă.

O situație similară privind inventarul bisericesc prețios atestăm și la biserica cu hramul Sf. Nicolae din satul Sireți, raionul Strășeni. Aici au fost inventariate veșminte și podoabe bisericești, cărți etc., în total 66 de denumiri de obiecte de cult, în majoritatea cazurilor destul de vechi⁴. În lista podoabelor și vaselor de cult de la biserica din Sireți au fost incluse un tabernacul de argint în valoare de 3 500 de ruble, un potir de argint (1 200 de ruble), un chivot de metal evaluat la 35 de ruble, trei cădelnițe vechi, în valoare de 90 de ruble fiecare, o cristelniță (300 de ruble), două perechi de cununi a câte 500 de ruble fiecare, un clopot mare de 1 500 de ruble și trei clopote mici, în valoare de 100 de ruble, două policandre mari a câte 1 500 de ruble, opt sfeșnice câte 100 de ruble, un sfeșnic mediu, de 80 de ruble și trei sfeșnice mici a câte 35 de ruble, 12 candelă la un preț de 30 de ruble per bucată, un serafim (150 de ruble), șase analoieri câte 30 de ruble, trei steaguri de metal (100 de ruble), trei steaguri de țesătură (200 de ruble), două cruci de lemn a câte 75 de ruble, o cruce de metal (650 de ruble), o cruce mică evaluată la 55 de ruble, două cruci cu suport (câte 40 de ruble), șase icoane în chivote a câte 1 000 de ruble pentru fiecare și patru icoane simple, evaluate la 75 de ruble pentru o icoană, 12 icoane pe lemn a sărbătorilor de peste an au fost apreciate la 5 ruble. Iconostasul de lemn, în opinia specialiștilor de atunci, costa 150 de ruble.

⁴ ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 2, f. 45-45 verso.

Cât privește veșmintele bisericesti, menționăm cele trei rânduri de veșminte preoțești, vechi, evaluate la 3 200 de ruble, inclusiv veșmintele de post, de culoare neagră, trei acoperăminte vechi pentru pristol (450 de ruble), acoperemintele de catifea neagră – 800 de ruble, iar acoperăminte simple, de culoare neagră – 300 de ruble, două giulgiuri mari costau 1 000 de ruble în total, iar giulgiul cel mic – 75 de ruble, stiharul diaconesc – 350 de ruble, trei covoare vechi câte 150 de ruble, șase țoluri la 25 de ruble fiecare.

La capitolul cărțile bisericesti menționăm o *Evanghelie* în limba română, evaluată la 150 de ruble și o *Evanghelie* mică, la un preț de 75 de ruble, o *Psaltire* (20 de ruble), două *Penticostare* (câte 75 de ruble fiecare), un *Slujebnic*, *Ceasoslov* și un *Trebnic* mic, toate la 15 ruble, un *Octoih* (25 de ruble), *Triodul* pentru post costa 40 de ruble, *Molebnicul* – 10, *Trebnicul* mare și *Mineiul* au fost evaluate la 35 de ruble fiecare.

La 30 august 1946 a fost inventariată biserica cu hramul Sf. Nicolae din satul Antonovca, raionul Olănești (actualmente o localitate-centru de comună în raionul Ștefan Vodă). Biserica de piatră era acoperită cu tablă de metal, clădirea fiind evaluată la suma de 25 000 de ruble. În altarul bisericii au fost documentate un pristol din lemn de brad, evaluat de „specialiștii” care au efectuat inventarierea la 40 de ruble. La fel, două cruci de pristol a câte 10 ruble fiecare, două sfeșnice de pristol câte 10 ruble fiecare, o *Evanghelie* în limba română (20 de ruble), o *Evanghelie* în limba rusă, cu copertă de catifea (40 de ruble), un analoi de lemn (5 ruble), un altar de lemn (40 de ruble), un dulap pentru păstrarea veșmintelor bisericesti (5 ruble), un chivot de metal cu toate vasele necesare serviciului divin, evaluat la 20 de ruble⁵.

Odoarele bisericii includeau două farfurii de aramă (costau 2 ruble), un potir aurit evaluat la 70 de ruble, un discos de metal (10 ruble), o steluță, copie și o linguriță de metal (a câte 5 ruble fiecare), un vas pentru apă (agheasmă), patru aere (văzduhuri) a câte 5 ruble, zece *pocrovețe* (acoperăminte) pentru potir și discos a câte 4 ruble fiecare, trei rânduri de veșminte pentru pristol (30 de ruble), trei rânduri de veșminte a câte 400 de ruble fiecare și două rânduri de veșminte la 100 de ruble, două epitrahile de 40 de ruble, două brâuri la 15 ruble, două bedernițe a câte 10 ruble, două

perechi de cununi de metal la 5 ruble fiecare, o cristelniță de metal evaluată la 4 ruble, Icoana cu chipul Mântuitorului cu cunună de spini așezată pe altar era evaluată la 40 de ruble. În continuarea listei icoanelor și podoabelor bisericesti vom menționa cele 12 icoane ale sărbătorilor religioase de peste an, evaluate la 2 ruble fiecare, două cădelnițe de metal la 10 ruble, un sfeșnic de metal cu trei ramuri (tricher) la 5 ruble, la fel un dulap pentru păstrarea veșmintelor bisericesti (50 de ruble).

O valoare deosebită posedă iconostasul, în lista de inventariere fiind înscrisă fiecare icoană în parte, locul amplasării și prețul ei (cu referință la anul 1947). Întreg iconostasul a fost evaluat la 400 de ruble. Registrul de jos cuprindea Ușile Împărățești cu șase icoane încadrate în rame, flancate cu câte trei icoane: în stânga – icoana cu chipul Sf. Nicolae Făcătorul de Minuni, icoana Sf. Arh. Mihail, icoana Mântuitorului, și la dreapta – icoana cu chipul Maicii Domnului, icoana Sf. Arh. Gavriil, icoana Sf. Nicolae Făcătorul de Minuni. Cel de-al doilea registru al iconostasului cuprindea icoanele cu chipul Sf. Ap. Iacov și Pavel, Cina cea de taină și icoanele cu chipul Sf. Ap. Petru și Andrei. Al treilea registru al iconostasului era încununat de icoana cu chipul Mântuitorului.

Printre cărțile bisericesti se remarcă un *Triod* în limba „moldovenească”, un *Triod* de post în limba „moldovenească”, un *Octoih* în limba română, un *Ceasoslov* în limba „moldovenească”, un *Apostol*, la fel în limba română, toate evaluate la 10 ruble fiecare, o *Psaltire* în limba română (10 ruble), un *Mineu* pentru 12 luni, în limba română, un *Slujebnic* în rusă și altul în limba română, toate la 5 ruble fiecare, Cartea așezământului bisericii, în limba rusă și două *Trebnic*, în rusă și altul în limba română, evaluate la 15 ruble pentru fiecare carte, la fel un *Apostol* în limba rusă, preț 10 ruble. Giulgiul a fost evaluat la 30 de ruble, două analoieri din biserică costau 6 ruble.

În bolta bisericii erau încadrate patru icoane cu chipurile Sf. Ap. și Evangheliști Ioan Gură de Aur, Matei, Luca și Marc. Candelabru pentru 12 lumânări fusese evaluat la 30 de ruble. În biserică se păstrau la acea vreme și câteva icoane încadrate în chivote, printre care o valoare deosebită posedă icoana cu chipul Mariei Magdalena (50 de ruble) și icoana cu chipul M. Mc. Varvara (40 de ruble).

În șirul icoanelor în rame, sub sticlă, au fost incluse icoana cu chipul Maicii Domnului, icoana

⁵ ANRM, F. 2848, inv. 10, d. 733, f. 118.

cu chipul lui Hristos Mântuitorul, icoana Sf. Nicolae Făcătorul de Minuni (evaluate la 25 de ruble fiecare). La fel, la biserică au fost inventariate zece covoare vechi, de lână, a câte 20 de ruble fiecare, trei cruci de procesiune, de lemn (10 ruble fiecare), două steaguri (*horugvii*) de metal, la 30 de ruble, și trei steaguri de stofă, evaluate la 10 ruble fiecare, un dulap de lemn de brad pentru păstrarea cărților (40 de ruble), două mese din lemn de brad (50 de ruble fiecare). Printre vasele bisericești se cer menționate 12 candelă de metal (evaluate la 5 ruble), șase sfeșnice a câte 15 ruble.

O valoare deosebită prezintă clopotnița, în camera clopotelor fiind documentate cinci clopote, evaluate la 500 de ruble, după cum urmează: un clopot de 15 puduri (240 kg), un clopot de 10 puduri (160 kg), unul de 3 puduri (48 kg), un clopot de 1,5 puduri (24 kg) și cel mai mic clopot, de 10 funți (4 kg). Au fost însemnate și toate icoanele din pridvorul bisericii, evaluate fiecare la 10 ruble: Icoana cu chipul Sf. Nicolae Făcătorul de Minuni, icoana cu chipul Maicii Domnului, icoana cu chipul lui Hristos Mântuitorul⁶.

Tot în 1947 a fost inventariată catedrala din or. Bălți, dosarul servind în calitate de sursă importantă de cercetare a orfevrăriei de cult, menționând prezența pieselor bisericești, numărul și valoarea lor, fixată pentru perioada de referință⁷. Avera catedralei din Bălți a fost înșiruită într-o listă de 74 de obiecte, dintre care vom specifica sfântul antimis, o *Evanghelie* în limba română (așa scrie în dosar - n.n.) și două *Evanghelii* în limba rusă, un vas pentru mir (*smirnă*), patru sfeșnice de metal, două cruci de mână, una dintre care de lemn, un potir cu vasele necesare, toate de argint, un potir pentru bolnavi, două farfurii mici de metal, veșminte de culoare roșie pentru pistol, opt sfeșnice de metal, cinci stihare, două epitrahile, opt pocrovețe mici, o paliță, o mantie arhierască, o cădelniță de metal, 10 sfeșnice de tinichea, trei cădelnițe arhieresti, 17 icoane mici, de procesiune, 35 de icoane de diferite dimensiuni, 26 de cărți de ritual în limba română, un rând de veșminte arhieresti, un felon, o cutie de tinichea pentru mitră, un potir vechi, patru sfeșnice mici, de tinichea, o cruce Golgotă, șase analoieri, șapte steaguri de procesiune, 14 candelă sub icoane, un covor mare, vechi ș.a.

În procesul inventarierii au fost doar nominalizate piesele aflate în incinta bisericii și cantitatea lor, fără a se indica materia primă de confecționare și valoarea obiectelor. Luând în calcul că la ultimul capitol al listei figurează 137 de lumânări a câte 5 ruble fiecare, și comparând acest preț cu valoarea altor piese de cult evaluate la acea vreme în bisericile ortodoxe din RSSM, ne dăm prea bine seama de *modalitatea* de evaluare, criteriile de apreciere și competența persoanelor care au fost incluse în comisiile respective. În consecință, suntem martori ai subestimării adevăratei valori istorico-artistice a pieselor de cult, evaluarea fiind făcută doar în funcție de prețul materiilor prime. În cazul unei piese de o vechime considerabilă, realizată la un nivel artistic corespunzător, ar fi legitimă creșterea prețului. Pe când în primii ani postbelici, atunci când potrivit ideologiei sovietice, valoarea pieselor de cult era egală doar cu prețul materiei prime investite și în opinia autorităților ele nu reprezentau nici o importanță istorică și artistică, se ajungea la o discrepanță enormă: un sfeșnic de metal cu trei ramuri (*tricher*) de la biserică din Antonești, Ștefan-Vodă, a fost evaluat la 5 ruble și o lumânare costa la fel 5 ruble. Cunosând atmosfera acelor vremuri, nu ne miră acest fapt, întrucât sfeșnicul bisericesc nu are utilitate funcțională în sistemul ideologic al sovietelor și 5 ruble este doar prețul metalului, tot atât prețuind și ceara folosită pentru confecționarea lumânării.

Un loc aparte în desfășurarea subiectului nostru posedă dosarul de inventariere al bisericii cu hramul Sf. Treime din satul Cucuieții Vechi, un sat din cadrul comunei Alexăndrești din raionul Râșcani. Biserica Sf. Treime era ridicată din piatră, acoperită cu tablă metalică, împrejmuată cu un gard de piatră⁸. În lista podoabelor și vaselor bisericești au fost incluse în 1957-1958 următoarele piese: un jertfelnic, un chivot, un vas pentru mir (*smirniță*), trei cruci de metal, două cruci de pistol, un potir de argint, discos și linguriță de bronz, o suliță, vas pentru agheasmă, două cădelnițe, două farfurii de metal, două cruci mari, două perechi de cununi, un iconostas complet, 12 icoane mici, zece icoane mari, icoana hramului bisericii, un sfeșnic, patru sfeșnice mici și patru sfeșnice mari, un sfeșnic de lemn, două polican-dre de bronz, zece candelă de metal, patru clopote, o strană, un analoi, o gropniță, dulapuri etc.

⁶ ANRM, F. 2848, inv. 10, d. 733, f. 120.

⁷ ANRM, F. P-2848, inv. 22, d. 40, f. 145.

⁸ ANRM, F. 2848, inv. 10, d. 733, f. 61-62.

În categoria veșmintelor bisericesti au fost reperțiate un giulgiu, sfântul antimis de mătase, cinci rânduri de veșminte preoțești, cinci perechi de mânecute (*rucavițe*), cinci aere (*văzduhuri*), trei perechi de *zavese*, veșminte pentru pristol, zece covoare, 15 ștergere etc. Un loc aparte posedă cărțile de ritual, care de asemenea erau catalogate înainte de închiderea bisericii. În acest sens, menționăm o *Evangelie* cu ferecătura de metal, un *Slujebnic*, un *Ceasoslov*, două *Trebnice*, un *Apostol*, un *Octoih*, un *Penticostar*, un *Triod*, un *Minei* comun și două *Mineie*.

Concluzii. Alături de colecțiile muzeale, literatura de specialitate, documentarea pe teren și sursele plastice, dosarele de arhivă completează carențe substanțiale în studiul obiectelor de factură laică și bisericască, realizate din metale nobile și comune. Contribuția documentelor este majoră, de altfel, în cazul pieselor de cult sau al veșmintelor bisericesti, rămase în istorie doar în filele dosarelor, trecute în *izvoadele* secolului al XIX-lea, iar odată cu lichidarea lăcașelor de cult în perioada sovietică pierdute irecuperabil.

În majoritatea cazurilor dosarele vin să confirme existența pieselor de cult într-o anumită biserică sau mănăstire, cercetătorului revenindu-i ca-

lea anevoioasă de căutare, depistare și descriere a unui anumit obiect de cult. Analizând detaliat *Catalogul* editat în anul 1940 al Ateliereleor Arhiepiscopiei din Chișinău (atelier deschise în 1911), am observat asemănarea neîndoieinică a icoanei Hristos Pantocrator, în ferecătura de argint, păstrată actualmente în colecția MNEIN, cu un model de icoană propus de către meșterii Ateliereleor Arhiepiscopiei în paginile *Catalogului*, indicându-se materia primă, valoarea obiectului, imaginea respectivă. Toate icoanele din *Catalog* erau încadrate în rame de stejar aurit, unele de metal argintat, cu aureolă aurită, fără pietre sau strasuri, lucrate în tehnica forjării metalului.

Pe baza dosarelor de inventariere din perioada postbelică constatăm că bisericile din spațiul RSSM erau bine îndestulate cu podoabe bisericesti, cărți ș.a. piese de cult, realizate din argint, argint aurit, alamă, tinichea, folosind cu predilecție tehnica forjării artistice a metalului, turnarea, filigranarea. După inventarierea și lichidarea lăcașelor de cult, soarta ulterioară a majorității obiectelor a rămas incertă, deseori dosarele de arhivă rămânând a fi unicele mențiuni documentare privind existența acestor piese în spațiu cercetat.

Bibliografie

- Condromaticova 2011:** L. Condromaticova, Podoabe bisericesti din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. In: „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de istorie a Moldovei (S.N.), vol. XIII-XV, 2007-2009, Iași, Complexul Muzeal Național „Moldova” (Iași 2011), 193-202.
- Condromaticova 2011-2012:** L. Condromaticova, Ateliere de bijuterie și piese de podoabă în spațiul pruto-nistrean (1900-1914). Cercetări Istorice XXX-XXXI, 2011-2012, 165-172.
- Condromaticova 2013a:** L. Condromaticova, Mănăstirea Bocancea. In: Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice (Chișinău 2013), 136-147.
- Condromaticova 2013b:** L. Condromaticova, Orfevrăria ecleziastică din Basarabia (1812-1827). Tyragetia VII/2, 2013, 149-156.
- Eșanu et al. 2003:** A. Eșanu, V. Eșanu, N. Fuștei, V. Pelin, I. Negrei, Mănăstirea Căpriana (Chișinău 2003).
- Guzun 2012:** V. Guzun, Rusia înfometată. Acțiunea umanitară europeană în documente din arhivele românești. 1919-1923. Cluj-Napoca: Academia Română. Institutul de Istorie „George Barițiu” (Târgu-Lăpuș 2012).
- Кондратикова 2012:** Л. Кондратикова, Культовые церковные украшения XIX века (на примере Свято-Георгиевской церкви в Кишиневе). В сб.: Музейні читання. Мат. наук. конф. „Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. Київ, 14-16 листопада 2011 (Київ 2012), 302-307.
- Станицина 2009:** Г. Станицина, Скарби як джерело поповнення фондів музеїв. В сб.: Музейні читання. Матеріали наукової конференції „Ювелірне мистецтво – взгляд сквозь столетия”. Киев, 10-12 ноября 2008 года (Киев 2009), 4-16.

Archival documents as a source for the research of jewelry for church use

Abstract

This article discusses the archival documents from the national archives and the archives of neighboring countries, which are directly relevant to the development of jewelry. The documents were systematized by the author on

chronological (documents of the tsarist, interwar, and Soviet periods of time) and thematic (normative acts, inventories, formulary lists) principles. On the basis of archival materials of 1945-1955 concerned the inventory verifications held at St. George's Church in Chișinău, St. Nicholas Church in the village Sireți of Strășeni district, the Balti cathedral, Holy Trinity Church in the village of Cucuieții Vechi in Râșcani district, and St. Nicholas Church in the Antonești village of the Ștefan-Vodă district, there were identified the main religious objects and ecclesiastical vestments from these temples. The analysis of archival sources makes it possible to present full picture of development of jewelry and other objects of religious worship in the Eastern Europe and significantly expand information on the availability and typology of objects made of precious and usual metals.

Архивные документы как источник изучения ювелирного дела в предметах церковного употребления

Резюме

В данной статье рассматриваются архивные документы из национальных архивов и архивов соседних стран, имеющие непосредственное отношение к развитию ювелирного дела. Изученные документы были систематизированы автором с точки зрения хронологии (документы царского, межвоенного и советского периодов) и тематики (нормативные акты, инвентарные описи, формулярные списки и т.д.). На основании архивных материалов 1945-1955 гг. по инвентаризациям, проводившимся в Свято-Георгиевской церкви города Кишинэу, Свято-Никольской церкви села Сирец Страшенского района, собора города Бэлць, Свято-Троицкой церкви села Кукуеций Векь Рышканского района и Свято-Никольской церкви села Антонешть района Штефан-Водэ, были определены основные культовые предметы и церковные облачения, имевшиеся в этих храмах. Анализ архивных источников позволяет создать более полную картину развития ювелирного и скобяного дела на восточноевропейском пространстве и существенно расширить сведения о наличии и типологии изделий из благородных и простых металлов.

24.02.2014

Dr. Liliana Condraticova, Centrul Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM, bd. Ștefan cel Mare, 1, MD 2012 Chișinău, Republica Moldova

